ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI
SZABÓ T. ATTILA

1941. AZ EME KIADÁSA 127. SZ.

GR. BATTHYÁNY IGNÁC

1741—1798

EMLÉKEZÉS SZÜLETÉSÉNEK KÉTSZÁZÉVES ÉVFORDULÓJÁN

ÍRTA

BIRÓ VENCEL

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T. KOLOZSVÁR
1941.

GRÓF BATTHYÁNY IGNÁC
erdélyi r. kat. püspök arcképe.

A kép eredetije gr. Kemény József gerendi kastélyából került az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárába.

Gr. Batthyány Ignác.

1741—1798

Emlékezés születésének kétszázéves évfordulóján.

Százados évfordulók neveket és eseményeket hoznak emlékezetünkbe. Képzeletünk világában megcsillogtatják őket, hogy tanulságot hírdetve, követésre buzdítsanak, vagy több okosságra tanítsanak bennünket. Századokon átsuhanó visszaemlékezésünk során leginkább sorsdöntő országos eseményeken akad fenn tekintetünk. 1241 és 1541! A tatárjárás és Buda elfoglalása! Két nemzeti szerencsétlenség kapcsolódik egybe, hogy többszázados távolságból találkozva, együttesen az építés, a nemzeti összefogás jövőtformáló szükségességére figyelmeztessen. A tatárjárás után IV. Béla király, Buda elfoglalása után a keleti területen Fráter György ismerte fel a szükségesség, a korszerűség, a tovahaladás útját. A nagy király és a nagy bíboros-államférfi megmutatta, hogy a nemzeti csapások okozta dermedtségből határozott és lelkierejöket megőrző vezetők ki tudják emelni a nemzetet. Ilyenek voltak azok a lelkes irányítók is, akik a megrázkódtatások után, amelyek az ország alkotmányát II. József önkényes intézkedései révén érték, a nemzetet csüggedt állapotából a közlelkesültség cselekvő készségére hevítették.

Ezek közé tartozott Batthyány Ignác, erdélyi püspök, az 1790-es évek felbuzdulásának lelkes előharcosa. Az 1541-ben elszakított Erdély most, a nemzeti gondolat megerősödésének hangulatában, a Magyarországgal való unió visszaállítását követelte és e törekvésében egyesek, vármegyék, székek, a cél előmozdítására szemüket az erős nemzeti érzéséről bizonyságot tett Bathyányra függesztették. Kérték őt, hogy csatlakozási óhajukat a magyar országgyűlésen terjessze elő.[1] Nemzeti érzésének bizonyságát főleg azzal mutatta meg, hogy az elsők között állott egészen az élen, akik nemcsak szavakkal, hanem elsősorban tettekkel bizonyították, hogy a nemzeti szellem ébrentartására és megerősítésére az összefogó, a célokat kitűző és elősegítő alkotások segítenek. Batthyány születésének 200 éves fordulója, 1941 június 30-a, ilyen módon a százados fordulók tanulságára emlékeztet bennünket.

Neve és alkotása: a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár, mint az ok és okozat-kapcsolás iskolás példája él lelkünkben. A kettő együtt jár és egymástól el nem választható. Neve fogalom a könyvtár révén,

[1] A megyék és székek felkérő íratait l. Veszely Károly: *Batthyáni Ignác és az általa Károly-Fehérvárt alapított intézet.* Gyulafehérvári Füzetek I, 73—89.

amely legmaradandóbb alkotásának bizonyult. Egyben örök jelképe a nagyvonalúságnak, a messzetekintő gondoskodásnak, a megszokottból kiemelkedő többkeresésnek. Célkeresései azonban nem a könyvtár alakításban nyertek végkielégülést, a könyvtár csak egyik láncszem alkotásai sorozatában.

Tenniakarása, a családi hagyományokon és veleszületett adottságon kívül, a kor gondolkodás-módjából nyert bíztatást. A XVIII. század második fele Magyarországon a barokk-kor feltűnőt, nagyot-kereső alkotásainak időszaka. E vágy pompás paloták, kastélyok, az ezeket környező parkok létesítésén túlmenően, találó belső elrendezésben és szellemi igénytámasztásban nyert kifejezést. A fényhez hozzátartozott a házi könyvtár, külön termekkel, alkalmasan beépített állványokkal, rajtok rendesen fehér-bőrbe kötött ragyogó könyvekkel, külön könyvtárossal, sokszor nyilvános könyvtárhasználattal. Főpapok, főnemesek, sőt köznemesek keltek versenyre a közműveltség ilyenmű terjesztésében.

Batthyány olyan helyzetbe került, hogy a hatások tűzhelyénél melegedhetett. A budapesti piarista, majd folytatólagosan a nagyszombati jezsuita iskola elvégzése után Esztergomban „a papi állományban adván magát", teológiát tanult. Tanulmányait Rómában fejezte be. Itt az Appollinare collegium könyvtárosa lett, utóbb az Academia Philaletorum (Igazságot szeretők Akadémiájának) tagjává emelkedett. A könyvtár, a tudós társaság maradandó emléket hagyott lelkében és utánzásra ösztökélte őt. Könyvgyüjtő kedve már itt megnyilatkozott. Visszatérve, az egri püspöki egyházmegyébe lépett át, itt mint kanonok, majd mint nagyprépost a nagyműveltségű gr. Esterházy Károly püspök nemes tettekre hevítő befolyása alá került.

Gr. Esterházy Károly, az egri lyceum alapítója, csillagvizsgáló és egyik legnagyobb könyvtár létrehozója, olyan értékeket csillogtatott, amelyek Batthyány szemében legbecsesebbeknek bizonyultak. Mintákat látott, amelyeket közelebbről tanulmányozhatott. A pécsi püspöki könyvtáron kívül az egri volt a legnagyobb főpapi könyvtár. Batthyányé utóbb mindkettő fölé emelkedett.

A könyvtár-állományának szaporítása egri kanonokságának idején már nagy lendületet vett. Magánosoktól, főleg egyházi intézményektől nagy tömegben vásárolta a könyveket és kéziratokat. Megvette a lőcsei egyház könyvtárát, a szepesi prépostságtól kéziratokat szerzett, a kassai domonkosrendiektől és a bártfai plébániai könyvtárból is jutottak hozzá könyvek. Számos helyről vásárolt könyvekről van még bizonyíték.[2] Számlák hiányában csak a könyvekben található jelzések mutatják származáshelyüket.

Batthyány összeköttetése messze környékre kiterjedt, részben saját kutatásai céljából, részben azért, hogy másnak tudományos, vagy művészi gyüjtőmunkáját megkönnyítse. A sokszorosításra ott volt a helyi egyházi nyomda, amely ilyen módon tevékenykedésében szintén

[2] Varjú Elemér: *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár.* Bp., 1899. 25—26.

szerephez jutott. Ő maga képmetszőt foglalkoztatott, akivel azonban más számára is rajzoltatott. Az ő buzdításának köszönhette Molnár János egyházi történetei kiadását.[3] 1779-ben itt jelent meg munkája, amelyben a pannonhalmi alapítólevél hitelességét bizonyította. E munkának címe: Agamantis Palladii Academiae Philaletorum socii Responsa ad dubia Anonymi adversus privilegium S. Stephani abbatiae S. Martini de S. Monte Pannoniae anno MI. concessum, proposita. Anno 1779.[4]

Erdélyben különös érdeklődésre tarthatnak számot Cserey Farkashoz írt levelei, amelyeket ehhez mint kanonok intézett. Ezek részben lelki buzgóságának, cselekvésvágyának, részben vallásos tiszteletének bizonyítékai, amellyel gyermekies lelkülettel egész életén át az Isten Anyja iránt viselkedett.

Nagyajtai Cserey Farkas nagyműveltségű férfiú volt, az erdélyi udvari kancelláriának előadója, udvari tanácsos, Mária Terézia királynő bizalmasa. Hivatala miatt Bécsben élt. Batthyánnyal ez években folytatott levelezése elsősorban vallásos és művészi tárgyat érintett Cserey ily irányú irodalmi vállalkozása kapcsán. Ő ugyanis Isten Anyjának tiszteletére könyvkiadást tervezett és Isten Anyját ábrázoló templomi- és oltárkép másolatokat gyüjtött. Utóbb megjelent és képekkel díszített 144 lapos könyvében a loretói litánia mondásainak sorrendjében dicsőítő verseket szerkesztett és néhány imádságot is írt hozzá.[5]

Csereyt e törekvésében Batthyány hathatósan támogatta. Az Isten Anyjának tiszeletére vonatkozólag, — írta neki első levelében —, saját irataiban is talált feljegyzéseket. Barátsága jeléül ezeket elküldi, de a további kutatással sem hagy fel.[6] Majd értesítette őt, hogy az Isten Anyja tiszteletére felállított templomok és oltárok jegyzékét a Sáros megyében élő plébánosoktól, hasonlóan Heves megyéből is várja, és rövid idő alatt megküldi. A kívánt képeket le fogja rajzoltatni.[7] Két egri képet és egy kép-tudósítást csakhamar el is küldött. Értesítette arról, hogy az eger-szalóki kép lerajzolása munkában van, vegye azt

[3] Veszely Károly, i. h. 69.

[4] A fáradhatatlan Pallas-tisztelőnek, az Igazságot Szeretők Akadémiája tagjának, a Névtelen kétségeire a Pannonhalmi-Szent Mártonban lévő Szent Istvánról nevezett apátság részére 1001-ben adott kiváltságlevél ellen előadott feleletei az 1779. évben.

[5] Al-Torjai Cserey Farkas: *Isten' Annyának, a Boldogságos Szeplőtelen Szép Szüz Máriának Lórétomi Litániában lévő nevezetek' rendén folyó Dicsérete. Bécsben nemes Trattner János Tamás betüivel. 1772.*

[6] Batthyány Ignác Cserey Farkashoz. 1771 május 9. Eger. — Az itt idézett levelek az Erdélyi Múzeum levéltárának Törzsgyüjteményében vannak.

[7] U. az u. annak Eger, 1771 augusztus 22.

tőle ajándék gyanánt és fordítsa Isten Anyja tiszteletére.[8] A tiszteletről, — mondotta —, amelyekben az eger—szalóki és szentkúti képek részesülnek, tapasztalatból maga is bizonyságot tehet. A Bereg megyéből kapott tudósításokat is Csereyhez juttatta, kérdezve, hogy mely megyékből kíván még értesítést és hogy megvan-e neki a varrónói (varannói) kép?

Képmetszőről is Batthyány gondoskodott. Egyet Bécsből hozatott, de az csakhamar meghalt. Erre egy másik önként jelentkezett Bécsből és mestersége megmutatására néhány képet elküldött. Batthyány tehát várta Cserey elhatározását, Egerben fogja-e munkáját kinyomtatni, hogy ez esetre a szükséges intézkedéseket megtehesse. Fogjanak hozzá a nyomtatáshoz, — biztatta Csereyt —, gondja lesz rá, hogy a költség nagy ne legyen.[9]

Erdélyi vonatkozásban megemlítendő, hogy Batthyány egyik levelében arról értesítette Csereyt, hogy kezébe került bizonyos írott könyv, amelyben az erdélyi diéták foglaltatnak az 1578, 1579, 1619, 1615, 1624, 1630—1636, 1639—1644, 1646—1650. évekből. Ezek közül némelyek nyomtatásban, pecséttel, kézaláírással ellátva eredetiben vannak összekötve. Nem tudja, van-e olyan gyüjtemény, amelyben minden erdélyi diéta megtalálható. Ha Csereynek tetszik, ezeket lemásoltatja és rendelkezésére bocsátja.[10] Egyik levelében Batthyány Tinódi Sebestyén munkájáról tesz említést, mint amelyet Bécsből hozott magával Egerbe. Cserey gondviselő támogatásába ajánlotta Dósa Józsefet, aki akkor az erdélyi kancelláriába kapott beosztást. Ezt ő nevelte, — mondotta, — azért ajánlja, hogy Cserey hozza őt jó útra.[11]

Az 1780. év Batthyány életébe fordulatot hozott. Ez év június 28-án ugyanis Mária Terézia királyné őt erdélyi püspökké nevezte ki. Kinevezésekor aggodalom fogta el őt, amely félelem kötelességteljesítő embereknél a felelősség felvállalásakor meg-megnyilatkozik. „Rettegve, megvallom, — írta a szerencsét kívánó Cserey Farkasnak —, vállaltam fel ezen tehert, de hiszem az Istent, kinek ez munkája, erőt fog adni, hogy azt elviselhessem." „Engedje Isten, — írta —, hogy a vigasztalásokat, amelyeket Cserey előadott, szíves kívánsága szerint el is érhesse.[12]

Amíg Rómából a szükséges bullák meg nem érkeztek, halogatta egyházmegyéje kormányzásának átvételét. A lelkiekre azonban már ennét ügyelt. Ennek bizonysága a gyulafehérvári papnevelő és az

[8] U. az u. annak Eger, 1772 május 7.

[9] U. az u. annak Eger, 1773 január 25.

[10] U. az u. annak Eger, 1771 augusztus 22.

[11] U. az u. annak Eger, 1775 április 12.

[12] U. az u. annak Eger, 1780 szeptember 23.

erdélyi papság részére Egerben 1780-ban kiadott munkája.[13] E munkájában a lelkiélet gyakorlására adott útmutatást. A könyvet már mint püspök bocsátotta ki.

A terjedelmes könyv Beuvelet Máté francia könyvének latin nyelvü kiadása, de a címben történt jelzés szerint Batthyány püspök azt minden egyházi ember lelkiszükségletére alkalmazta. Aszketikus mű, amelyben különös érdeklődésre tarthat számot az a rész, amelyben a papok testi munkájáról esik szó. Részükre a püspök a kézi munkát három szempontból ajánlotta: a kényelem elkerülésére, a testnek a munkával való megfegyelmezésére és az alamizsnálkodás megkönnyítésére. Gyakorlatilag az asztalosságot, építészetet, lábbeli készítést, gazdálkodást és hasonlókat ajánlott. A könyv fordítás, de annak szabályait a püspök magáévá tette, ugyannyira, hogy a papnövendékeket is kézművességre szoktatta. A papnevelésre általában nagy gondot fordított. A szeminárium részére új tanárokat nevezett ki, az egyes tárgyak előadásakor követendő szempontokat, valamint az anyagot ő állapította meg. Gyakori vizsgákkal, vitatkozásokkal, felolvasásokkal, kivonatok készíttetésével, átalakított fegyelmi szabályokkal igyekezett a lelki nevelést előbbre vinni. Azon volt, hogy a papság tudományos színvonalát emelje.

Batthyány csak 1781. augusztus 12-én lépett be először a gyulafehérvári székesegyházba Az ünnepélyes alkalomból népes gyülekezet előtt az egyházmegyei, világi és szerzetes papsághoz buzdító beszédet intézett. E beszédben, amely nyomtatásban is megjelent,[14] híveit főleg a hibák elkerülésére oktatta. Mint minden beszéde és írása e homilia (gyülésben való beszéd) is a szent iratokban, a tudományokban való bámulatos jártasságáról tesz tanúbizonyságot. Még ugyanez évben papsága számára parancsolatot[15] (edictum) bocsátott közre, amelyben azt a lelkivezetés módjaiban és eseteiben irányította. Nagy tömegösszefogást célzó áhítatosságot rendelt el, amikor az egész egyházmegyére kötelező s közösen mondandó napi imádságokat vezetett be. Ezek szerint a nép, a papság, vagy ahol ez nem történhetik meg, a tanítók és kántorok vezetésével, a templomokban, vagy ezek hiányában más alkalmas

[13] Norma cleri, quam pro institutione clericorum seminarii S. Nicolai Chardonensis olim magister Mathaeus Beuvelet Gallice edidit, nunc in usum seminarii Albensis et totius cleri Transylvaniae Latinam reddidit et quorumvis eclesiasticorum necessitatibus accommodavit Ignatius Comes de Batthyán, episcopus Transylvaniae. Agriae, Typis Scholae Episcopalis. Anno 1780. 356 l.

[14] *Homilia, quam... Ignatius e Comitibus de Batthyan... episcopus Transylvaniae... ad clerum tam Soecularem, quam Regularem coram frequenti populo habuit dum ad Ecclesiam suam Cathedralem Albo-Carolinensem primum accessit die 12 Augusti anno 1781. Cibinii.* Typis Martini Hochmeister, Typographi et Bibliop. Priv.

[15] *Edictum Episcopale circa regulationem cleri tam Soecularis, quam Regularis anno Domini millesimo septingentesimo octuagesimo primo per totam dioecesim M. Principatus Transylvaniae vulgatum. Cibinii. Typis Martini Hochmeister, Tipgr. et Bibliopolae Privilegiati. 1781.*

helyeken, meghatározott időszakokban, minden nap reggel és este közös imádságokat mondjon és énekeket énekeljen. Az áhítatosságok anyagát is kiválógatta és könyvben közzétette.[16]

Főpapi működése szempontjából kiváló fontosságúak püspöki pásztorlevelei, amelyek a plébániák levéltáraiban kéziratos másolatokban, ma is megtalálhatók. E pásztorlevelek a vallásos, különösen nagybőjti intelmeken kívül, az egyházmegye kormányzásába, II. József vallásügyi intézkedéseibe, az utóbbiak kapcsán a más vallásúakkal történő elintézésekbe: a vallásváltoztatás lehetőségébe és házasságkötésekbe engednek bepillantást. Pásztorleveleiben a püspök Verus Pater: Igazi Atya aláírást használ annak jelölésére, hogy híveit odaadással gondozza. A többek között könnyebb ellátás végett az egyházmegyét négy kerületre osztotta. Előírta az egyházi építkezések módját, meghatározta, hogy az egyes esperesi kerületek és plébániák mekkora összeggel kötelesek a püspöki szeminárium fenntartásához hozzájárulni.

Megfelelően annak a kornak, amely ez ügyekben különös érzékenységet mutatott, a vegyesházasságokra, vallásváltoztatásokra vonatkozó rendelkezései kiváló helyet foglalnak el. II. József fontos intézkedései: Vegyesházasság alkalmával, reverzális mellőzésével a fiúk az apa, a leányok meg az anya vallását követik;[17] elrendelte továbbá az uralkodó, hogy vallásváltoztatás alkalmával a katolikus vallásból kitérők részére négy—hat hetes vallásoktatás tartandó.[18] Batthyány püspök rendelkezései a császári intézkedések gyakorlati keresztülvitelére vonatkoznak. Vegyesházasságkötéskor a lebeszélést, a hathetes vallásoktatásnál a szelid bánásmódot ajánlotta alkalmazandó eszköznek. A felmerülő esetek nehéz elintézése őt erősen érintette. Főpásztori kötelessége szerint járt el, amikor a császári rendelkezésnek vallása érdekében érvényt szerzett, de eljárásának következményét ő maga is megállapította. „Hivatásomnak gyümölcse minden acatholicustól gyűlöltetni", — írta Cserey Farkashoz intézett levelében.[19]

Éppen Cserey Farkas leányának, Ilonának (Helenának), vallásváltoztatása keltett országos feltűnést; ez a püspöknek, az erős katolikus szülők miatt is, sok nehéz órát szerzett. Mindkét részről nagy befolyás érvényesült. Egyik részről a császári pártfogás, a másik részről hatalmas emberek közbelépése, úgyhogy ez ügy valósággal erőpróbává szélesedett. A püspök úgy érezte, hogy saját hívei részéről „nagy botránkozás lesz" ha Cserey leányát nem tudja szülei hitében megtartani.[20]

[16] *Constitutio Dioecesana de oratione communi, eiusque ordine per universam dioecesim Transilvaniae observando. Cui adiacent generales precationum formulae. Claudiopoli. Typis Episcopalibus 1784.*

[17] 1781. évi november 8-án Bécsben kelt 8122. számú rendelet. Szebenben Hochmeister Márton nyomdájában nyomtatásban is megjelent.

[18] 1782 jún. 16-án kelt rendelet. Bécs, 581. sz.

[19] Batthyány Ignác Cserey Farkashoz Alvinc, 1782 jún. 20.

[20] U. az u. annak Károly-Fehérvár, 1782 november 9.

A helyzet az volt, hogy Cserey Farkas leányát, az u. n. idősb br. Wesselényi Miklós (1750—1809) vette nőül. E Wesselényi az 1848-as időkből ismert nagy Wesselényi Miklósnak volt az apja. Lóidomításairól, vadászatairól, szenvedélyes természetéről, utóbb az 1790-es években kiváló politikai szerepléséről ismeretes. A házasságkötéskor a református vallású Wesselényi reverzálist adott „feleségének a maga hitében leendő nem háborgatása felől."[21] Azonban az asszony a református vallásra való áttérésre mutatott hajlandóságot, és II. József vallási engedményeire hivatkozva, 1782-ben e szándékát meg is akarta valósítani. Tervét ez év április 11-én közölte apjával.[22] Cserey is, a püspök is ellenszegült a szándéknak. A püspök azzal az érveléssel, hogy ezt „minden ember a bárónak fogja tulajdonítani", április 19-én kelt levelében magát Wesselényit is igyekezett a vallásváltoztatás megakadályozására rávenni.[23] Az uralkodónál meg ismételten közbenjárt támogatás érdekében. II. József intézkedett is, hogy az asszony az előírt vallásoktatás végett apácakolostorba menjen, gyermekeit meg a Cserey-család vegye magához. A gyermekek (t. i. a vallásváltoztatás előtt született két leánynak) elvitele végett a Főkormányszék erre biztosokat jelölt ki, azonban e leányok közben elhaltak.[24] A püspök a vallásoktatást magának tartotta fenn azzal a gondolattal, hogy tudományával és tekintélyével jobban hat az asszonyra. A báró viszont azt akarta, hogy feleségét a zilahi pap oktassa.[25] A püspök kapott ugyan értesítést, hogy a báró a feleségét Szebenbe hozza,[26] de az asszony állhatatosságával szemben minden törekvés hiábavalónak bizonyult. Rövidesen fel is vette urának a vallását.

Az arravalóság, kiválóság megítélésekor mindenkinél elsősorban saját hivatásának teljesítése jön tekintetbe. Batthyánynál is ez az alap, amelyből másirányú cselekedeteinek indító okai kibontakoznak. Püspöki tevékenykedése is a szorgalomnak, lelkesültségnek, tömeg-összefogásnak, a közös munkábaállításnak, egyéni jellemek kiformálásának és a határozottságnak beszédes megnyilatkozása. E tulajdonságai, amelyek arca megrajzolásához szükségesek, eszerint egyben általánosabban ismert alkotásaihoz is közelebb visznek bennünket.

Egy vallás keretén belül létesült intézményei valláskülönbség nélkül mindenki számára tudományos forrást jelentettek és a nyilvánosság célzatával létesültek. Alapításai így a szorosabb vallásérdeken túlmenően országos, közelebbről erdélyi viszonylatban váltak számottevőkké. Elgondolásai, mint kinyújtott öt újj, ugyanegy kézfejből

[21] U. az u. annak Nagyszeben, 1782 április 19.

[22] Vö. Kardos Samu: *Báró Wesselényi Miklós élete és munkái* I, 58.

[23] Batthyány Ignác báró Wesselényi Miklóshoz. Nagyszeben, 1782 ápr. 19. Erdélyi Múzeum, Gr. Teleki László lt.

[24] U. az Cserey Farkashoz. Alvinc, 1782 június 20. — Vö. még Gyalui Farkas: Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai. Kolozsvár, 1941. 39.

[25] U. az u. annak. Károly-Fehérvár, 1782 november 9.

[26] U. az u. annak. Nagyszeben, 1782 november 30.

ágaztak szét: építkezés, könyvtár, könyvkiadással megindult nyomda, tudós társaság tervezete, csillagvizsgáló.

Barokk-kori főpapi berendezkedéshez méltó az az összeg, amelyet Batthyány a gyulafehérvári székesegyházra és a püspöki palota díszítésére költött. Felékesítette ugyanis a székesegyházat, benne a nagy oltárt, a kanonoki székeket, a szószéket, az orgonát. Mindezekre 12.000 forintot áldozott. Ő állította helyre a püspöki lakot,[27] saját szavai szerint majdnem újonnan.[28] Mészégető, papirmalom, más két malom, új gazdasági épületek felállítása, vagy üzembehelyezése takarékosságának, jó gazda voltának kifejezői. Gazdasági érzékével lehetővé tette, hogy nemcsak a közjevedelmeket szaporította lényegesen, hanem a saját pénzével is tudott bánni. Alkotásait tekintve, e tulajdonsága is nagyfontosságú.

Könyvtárának alapját a Rómában gyüjtött anyag alkotta. A vatikáni könyvtárban önmaga is szorgalmasan másolt, utóbb meg könyvtárosát, Dániel Imrét, küldte oda anyaggyüjtés végett. A könyvtár állománya nagyot gyarapodott Egerben. Püspök korában ugyanis ellenőrizhetetlen állítás szerint 40.000 forinton[29] megvette gr. Migazzi Kristóf váci püspök könyvtárát. Ezenkívül a megszűnt jezsuita-rendnek, a feloszlatott anabaptistáknak könyvei, egyéb erdélyi könyvek és kéziratok bővítették az állományt. A könyvtár bútorzatára 30.000 forintot költött. Pénz-, ásvány- és kagylógyüjtemény, kézműves műszerek, esztergályos és könyvkötő eszközök egészítették ki a felszerelést. Magának az intézetnek fenntartására 38.200 forint értékű ingatlant hagyott.[30] Ezekben nincs benne a könyveknek az értéke.

A könyvtár legnagyobb dísze a Codex aureus, a IX. századból való evangeliarum. A kéziratgyüjtemény kb. 800 kötetnyi, egyharmadánál több 1526 előtti időből. Az úgynevezett Esztergomi Missale 1377-ből, a Gyulafehérvári Glossák a XIV. század elejéről, a Batthyány kódex a XVI. századból, nagyszámú ősnyomtatvány és unicum emeli a könyvtár értékét. A püspök nagy kedvvel gyüjtötte a szép klasszikus-kiadásokat. Könyvei között sok a latin, francia, német nyelvű, de magyar anyagot is sokat szedett össze. A főpapok közül ő gyüjtötte össze a legtöbb magyar ritkaságot.[31] Magyar anyaggyüjtés tekintetében a könyvgyüjtő erdélyi kortársakat: gr. Teleki Sámuelt és br. Bruckenthal Sámuelt túlszárnyalta.

A könyvtár jelentőségét emeli, hogy Batthyány annak szabad használatát megengedte. A könyvkiadás módját is megállapította. Eszerint a könyvtár a kitűzött órákban bárki számára nyitva álljon. Senki köpenybe burkolva oda be ne bocsáttassék; helyéről könyvet engedély

[27] Veszely Károly, i. h. 69.
[28] I. h. 92. A püspök alapító leveléből.
[29] I. h. 100.
[30] I. h. 93—94.
[31] Szarvasi Margit: *Magánkönyvtáraink a XVIII. században*, Bpest, 1939. 32—36. — Varjú Elemér: i. m. 29—40.

nélkül senki ki ne vegyen, könyvet ki-ki a könyvtárostól kijelölt helyen forgasson; az olvasó tetszés szerint kivonatot készíthet, vagy leírhatja azt. Könyvtáron kívül könyvet a püspökön, kanonokokon és teológiai tanárokon kívül senki se kaphat. A könyvkölcsönzés reverzálissal történjék, amelyeket évharmadonként felül kell vizsgálni.[32]

A könyvtár nyilvános jellegét utóbb is megőrizte. Fejlesztésére sokat tettek Mártonfi József, Szepesy Ignác, Kováts Miklós, Fogarasy Mihály püspökök és Buczy Antal kanonok. Igy a Batthyány korbeli kb. 30.000 kötet idővel kétszeresére emelkedett. A könyvtár anyagából sokat másolt le gr. Kemény József.

A könyvtárhasználat mellett a püspök a könyvkiadásról is gondoskodott. Előzőleg az egri, majd a kolozsvári egyházi nyomdát, meg a szebeni magánnyomdát használta. Utóbb a kolozsvárit költöztette át Fehérvárra. A könyvtár jelentőségét emelte, hogy Batthyány, mint író, ez úton érvényesült. Addig inkább a szorgalmas gyüjtő és tudománypártoló bontakozott ki belőle, a fehérvári nyomda felállítása után viszont kiváló munkákat adott ki.[33]

Több olyan munkát is tulajdonítanak még Batthyánynak, amelyeknek szerzői kérdése nem tisztázott. Kéziratai tekintélyes számban várnak kiadásra. Hozzánk legközelebb áll egy töredéke Fráter György és korának történetéből.

A nyomda fontos olyan gyakorlatban is, amelyet Batthyánynál tapasztalunk. Ugyanis azoknak, akik fárasztó munkájukkal a köznek háláját megérdemlették, a könyvnyomda ingyenes használatát engedte meg.[34] E nyomdának a tudós társaság életrekeltésével kapcsolatban lett volna különös jelentősége; a társaság terve a püspök széleslátókörűségét mutatja.

E tudós társaság megszervezésére és munkába állítására több feljegyzése van; ezek érdekesen rávilágítanak elgondolásaira. Terve szerint egyházi tudós társaságot akart szervezni, nemcsak egyháztörténeti, hanem egyben világi tudományok művelésére is. A társaság tagjai közös célkitűzések szerint dolgoztak volna, részben eredeti munkák és értekezések előállításával, részben hasznos és jó munkák fordításával.

[32] Veszely, i. h. 95. A püspök alapító leveléből.

[33] Ezek: Leges ecclesiasticae Hungariae et Provinciarum eidem adnexarum. I. k. 1785. E mű II. és III. kötetét utóbb Szepesy Ignác püspök nyomtatta ki. A nagyértékű forrásgyüjtemény ma is használatban van. A képekkel diszített könyv kiállítása kifogástalan. A másik mű: S. Gerardi Episcopi Csanadiensis Scripta el Acta inedita, cum serie episcoporum Csanadiensium. Oopera et studio Ignatii Comitis de Batthyán, episcopi Transylvaniae. Typis Episcopalibus. 1790.

Itt jelent meg Mártonfi Antal kanonok nagyszabású csillagászati munkája: Initia Astronomica speculae Batthyanianae Albensis in Transilvania. Albae Carolinae, Typis Episcopalibus, Anno 1798.

[34] Mártonfi Antal: *Initia Astronomica speculae Battyanianae Albensis in Transilvania.* 2.

Gyakori gyűlések, eszmecserék, pályatételek mélyítették volna a tagok tudását és irányították volna a munkálkodást. A püspök úgy tervezte, hogy nemcsak erdélyi, hanem általában magyarországi egyházi írókat von bele a munkába. Az oklevéltan és az időtan művelését különösen nagyra értékelte. Számítása szerint a tagok évenként Magyarország történetének két századát dolgozták volna fel és idővel annak pontos kronológiáját állították volna össze. Ő maga IV. Béla király újraalkotó munkásságát akarta feldolgozni.

A tervezett társaság neve *Societas Assidiorum*, azaz *A Szellemileg Tehetősek Társasága* lett volna. Ki-ki évi tevékenységéről beszámol, ha csak nem valami nagy művön fárad. A társaság tagjai tiszteletbeliek, működők, előkészülők, ez utóbbiak a működőknek is segítenek, továbbá segédek, akikre a fordításokat bízzák. A barátság megmaradása végett a tagok egyformák.

A társaság célja: magyar és erdélyi régiségeknek, egyháziaknak és világiaknak egyaránt, felszínre hozása, de a társaság bármely fizikai, mennyiségtani, orvosi értekezést is felvesz, csak az valami újat tartalmazzon. További cél: valami művet közös terv szerint és egyesült erővel megírni, kiadatlan, vagy ritkább műveket megjelentetni, hasznos könyveket lefordítani. Saját munkálkodását ki-ki irigység nélkül feltárja. Az értekezéseket a gyűléseken megvitatják, a kinyomás dolgában az elnök rendelkezik.[35]

A nagyrahivatott Tudós Társaság megszervezése azonban, a tudomány nagy kárára, elmaradt. Talán a nagy méretek betöltéséhez szükséges tagok hiánya miatt, vagy, mint hiszik, a csillagvizsgáló alapítása miatt. A püspök terve azonban alkalmas maradt arra, hogy hasonló vállalkozás létrehozására buzdítást adjon.

Batthyány értékelése szerint tudományos alapításainak csúcsán a csillagvizsgáló állott. Ez intézmény nagyrabecsülése az akkori gondolkodásmódból érthető meg. Alapítólevelében a püspök ugyanis előadja, hogy építkezésein és gazdasági eredményein túlmenően, viselt méltóságának emlékére, ezt az intézetet (a csillagvizsgálót és könyvtárt együtt) hagyja hátra, amely az egyháznak és Erdélynek hasznos lesz és az számukra nem kicsiny hírnevet szerez. Az elméleti és gyakorlati csillagászat részére, — amely tudománynak az emberi társadalom számára szolgáló hasznosságát mindenki ismeri, amennyiben a földkerekség bármely pontján létező csillagászok fáradozása a hajózásokban biztos utat mutat és gyakran számtalan veszélytől kiment, — állította fel intézetét.[36]

Mártonfi Antal csillagász-kanonok, akit a püspök előzőleg Bécsben a világhírű Hell Miksa jezsuita atya, császári csillagásznál saját költsé-

[35] Dr. Baráth Béla: *A Batthyány Ignác-féle akadémiai tervezetek.* Erdélyi Múzeum 1934. 143—148.

[36] Veszely Károly, i. h. 93.

gén évekig taníttatott, említett munkájában még jobban rávilágít a csillagászat jelentőségére.

Szerinte a XVIII. század elején, főleg magánalapítók buzgalmából, iskolát iskolára állítottak fel, amelyek mindannyian a teológiától függtek. A század közepén kezdettek a díszre és a saját előnyökre adni, amiért is egyik tudományul a mennyiségtan lépett elő. Erdélyben égett a vágy, hogy építészeket, mérnököket, földrajzhoz értőket itthon képezzenek és azokat tisztességesen fizessék. Közben bágyadtan állottak annak a tudománynak részei, amely tudomány az égi testek mozgását számítással szokta megállapítani. Sok körülmény ajánlotta e tudománnyal való foglalkozást. Elsősorban a hazának kijutó dicsőség; az időtannak, a földrajznak, a hajózásnak, sőt az egész természetbölcseletnek a csillagászattal, mint a csodálatos dolgok ismeretére vonatkozó forrással való kapcsolata, az ifjak érdeke. Ifjaink eddig a tudományok tanulmányozása céljából messze menni kényszerülnek; pedig az időnek és a pénznek kímélése a haza érdeke.

Sokan óhajtották, hogy a hazának e közügyén segítsenek. Aki cselekedni is akart, az egyedül Batthyány. Első volt, aki szinte makacs munkával a csillagászatot megtanulta, a csillagvizsgálót teljes fénnyel ellátta, szobákkal és kiváló műszerekkel felszerelte. Tanítókat gyüjtött, nyilvános előadásokat rendelt el, amelyek vallás és nemzeti különbség nélkül mindenki számára szabadok.[37]

A püspök az alapítólevélben előírta, hogy a csillagászat tanulása, valláskülönbség nélkül bárkinek hozzáférhető. A csillagvizsgáló igazgatója oktasson mindenkit, aki óhajtja. Azonban engedetlen és nem tanítható tanulókat ne türjenek meg és ne engedjék, hogy ilyenek pártfogóik pénzét tékozolják. A tanulók maguk gondoskodnak saját ételükről és szállásukról. Meghagyása szerint a csillagvizsgáló igazgatóján kívül adjunktus és olyan szolga is legyen az intézetben, aki tökéletes asztalos. Az igazgatót a mindenkori püspök nevezi ki a káptalan meghallgatásával; amennyiben lehet, az igazgató katolikus legyen. Az adjunktus egyben a csillagvizsgáló könyvtárát is kezeli. Mivel pedig, -- mondotta a püspök —, azt akarja, hogy az intézet az egész emberiség számára hasznos legyen, elrendeli, hogy a csillagász ne csak a többi csillagásszal tartson fenn érintkezést, hanem megfigyeléseit minden évben kinyomtatva közzé is tegye.[38]

Mindezek alapján a csillagvizsgáló jelentősége adva van. A csillagászatnak a reáltudományokkal való kapcsolata a hazai oktatás szempontjából fontos. Értékét fokozza az oktatás nyilvánossága és általánossága. Ehhez járul az intézet színvonalon álló felszerelése és alkalmas elhelyezése. A régi trinitárius-templomban (a püspök alapitásait itt helyezte el!) a földszinten volt a nyomda, az emeleten a könyvtár és

[37] Mártonfi Antal i. m. 2—4.
[38] Veszely, i. h. 95.

felette a csillagvizsgáló. Ez utóbbi a püspök nevét viselte: *Uraniae C. Ig. D. Batthyan ep. Tran. Posuit. 1794.* Az ő idejében Mártonfi Antal igazgató mellett Bede József, utóbb szintén csillagász-kanonok volt az adjunktus. Később is egy-egy kanonok töltötte be az igazgatói tisztet. Több püspök: Szepesy Ignác, Haynald Lajos sokat tettek a csillagvizsgáló érdekében. Elévülése miatt az intézet ma már csak emléke régi jelentőségének.

A püspök alkotásai közül azonban megmaradtak az építkezései, könyvtára, irodalmi művei, nemes tettvágyának e beszédes bizonyítékai. Fennmaradt neve is, mint a munkának és a hazafiságnak örök példája. Megérdemli, hogy születésének kétszázéves fordulójakor emlékének időzzünk.

A MÚZEUM KÖNYVTÁRA